

Sedanji in prihodnji problemi formalnega družbenega nadzorstva

Dr. Janez PEČAR, višji znanstveni sodelavec, inštitut za kriminologijo, Ljubljana

Organi formalnega družbenega nadzorstva s svojimi operativnimi, avtoritativnimi, političnimi, represivnimi in drugimi vlogami, ki jih imajo v sodobni družbi, pritegujejo čedalje večjo pozornost marsikatero vede in ne nazadnje tudi vsakdanjo politiko vsake družbene ureditve. Sploh pa se v zadnjem času pogosto postavlja vprašanje, kako ga prenoviti, da bo šlo v korak s časom, to se pravi z družbenimi spremembami in sodobnimi spoznanji, ki zadevajo odklonskost, in vsem, kar je v zvezi z njim. Pri tem je mišljeno zlasti: razredna narava kazenske zakonodaje; ali večina odloča, kaj je odklonsko in kaj ne; preobilje pravnih norm; vidnost posameznih vrst odklonskosti; zoper koga je nadzorstvo najbolj naravnano; ali njegova zmogljivost vpliva na selektivne in diskrecionarne odločitve; ali opravlja samo zastraševalno vlogo ali še kako drugo; ali naj opravlja še kaj več kot tisto, kar je bila njegova zgodovinska vloga doslej itd. V zadnjem času ga še posebej raziskujejo iz zornih kotov politizacije, s stališča stroškov in koristi, scienifikacije, medsebojnih vplivov raznih organov nadzorstva, tja do vizije prihodnosti, napovedovanja in načrtovanja.

Pri tem pa ne gre prezreti škodljivih posledic, ki jih pušča formalno nadzorstvo, in vrsto etičnih problemov, ki nastajajo zaradi njegovega delovanja. »Največji praktični problemi nadzorstva pa pogosto nastajajo zaradi neučinkovite in slabe družbene ureditve.«¹

Z ljudmi, ki kršijo pravne norme, se ukvarja več mehanizmov nadzorstva in rehabilitacije, a so redko med seboj usklajeni, ker je proces morebitnega spreminjanja vedenja ljudi dokaj razmejen in razdeljen na več organov z docela različno naravnanoostjo. Pri tem največkrat vsak izmed njih nima vpogleda v delo drugega, zato prihaja tudi do nerazumevanja in nasprotij, rivalstva in prelaganja odgovornosti. Osrednje družbeno vprašanje pa je učinkovitost kriminalne politike, ki jo v njem praktičnem konceptu uresničujejo predvsem državni nadzorni organi s penitenciarimi zavodi tako, da zastrašujejo mogoče storilce, jih prijemljejo in prevzgamajo. Ker pa poboljšanje družbenih, gospodarskih in sploh življenjskih razmer ljudi ni prineslo pričakovanega zmanjšanja kriminalitete, je odgovornost nadzorstva (formalnega in neformalnega) večja kot prej.

Razvoj znanosti in tehnologije prinašata v prihodnosti še neznan razsežnosti tudi v nad-

zorstvo in korekcijo ljudi; to nas že danes sili k razmišljanju, kako bo »sedanjost vplivala na prihodnost«² in kako bomo v prihodnosti znali uporabiti modrost iz preteklosti, ne da bi vprašanja prihodnosti preveč vrednotili s pogledi sedanjosti.

Vzporedno s spreminjanjem kriminalnega sveta gre torej spreminjati tudi formalno družbeno nadzorstvo.

A. SEDANJOST

1. Namen nadzorstva

Sedanji koncepti o vlogi in namenu formalnega družbenega nadzorstva so nedvomno drugačni od tistih, ki so veljali takrat, ko je začelo nastajati in se razvijati. S spreminjanjem človeške misli o odklonskosti, varstvu družbe in posameznika, zakonitosti in pravičnosti ter z napredovanjem znanosti in tehnologije tudi misli o nadzorovanju človekovega vedenja dobivajo drugačno vsebino in razsežnosti. Od družbene ureditve pa je odvisno, katere vrednote se bolj poudarjajo, komu naj nadzorstvo predvsem služi in kako naj opravlja svojo nalogo.

Pod formalnim družbenim nadzorstvom razumemo dandanes predvsem tiste državne organizme, ki se ukvarjajo z odkrivanjem in preiskovanjem, pregonom, sojenjem in rehabilitacijo tistega dela odklonskih ljudi, ki prihajajo s svojim vedenjem v nasprotje s pravnimi normami in ki s tem delajo kazniva dejanja ali lažje oblike pravno urejenega in sankcioniranega vedenja.

Za naš namen se ob tej priložnosti ne sprašujemo, kdo kaj sankcionira in zakaj, čeprav to niso nepomembna vprašanja. Vsako nadzorstvo v pravno urejeni državi se mora ravnati po pravu. Hkrati pa ima tudi v okviru urejenega delovanja veliko diskrecionarno oblast, s katero policija, tožilstvo, sodišča, kazensko-poboljševalni zavodi pa tudi inšpekcije raznih vrst itd. (pri nas npr. tudi sodnik za prekrške) deloma zmanjšujejo odklonske priložnosti, obravnavajo posamezne storilce,³ skrbje za zakonitost in dele pravičnost ter pritegujejo tudi meddržavne organizme za utrjevanje varovanih vrednot.

V zvezi s tem naj bi nadzorstvo pri nas zlasti v zadnjem času:

— kazalo manj slabosti v razmerju do nesocialističnih tendenc in političnih nasprotnikov pri

¹ Scott-Scott, s. 3.

² The Canadian Bar Review, s. 2.

³ Glej Challenge of Crime in a Free Society, s. VI.

varstvu družbenega reda in premoženja kot vse druge družbene sile;

— se energičneje upiralo drobnolastniški stihiji in vplivom škodljivih družbenih tokov in gibanj;

— čim učinkoviteje opravljajo svoje naloge v prid delovanju družbene ureditve in novih, z ustavo urejenih družbenih razmerij.

Skratka, namena nadzorstva ne gre iskati zgolj v pravnem dogmatskem okviru, ki ga določajo predvsem kazensko in upravno kazensko ter njima podobno pravo, marveč predvsem tudi v politiki in ideologiji. Zato se organi formalnega družbenega nadzorstva tako v demokratični kot totalitarni družbi obravnavajo kot politični organi, čeprav so mnenja o tem neenotna in čeprav gredo poskusi profesionalizacije in depolitizacije v nasprotni smeri. Ta gibanja so toliko bolj očitna, kolikor bolj je pravo, ki ureja delovanje nadzorstva, kompromis med določenimi družbenimi skupinami, o tem, kako in v kakšnih smereh naj nadzorstvo opravlja svojo vlogo. V teh smereh tudi teko prizadevanja pri oblikovanju kadrov ter njihovo strokovno (in politično) izobraževanje. Kadri naj bi pravo uporabljali v prid tistim razredom, zaradi katerih koristi je bilo nadzorstvo ustvarjeno.

Glede na to je formalno družbeno nadzorstvo v vsaki družbi uresničevalec kazenskega prava in kriminalne politike. Toda pogosto se mu očita, da ni kos kriminaliteti, da resnično kriminaliteta zdaleč ni tisto, kar mu je dosegljivo, da se ukvarja večinoma s tradicionalnim kriminalom nižjih družbenih plasti, da se bolj ukvarja z nadzorovanjem kot s preprečevanjem in ne nazadnje, da se v sto letih njegovega delovanja ni kdove kako bistveno spremenilo ter da sodobna znanost in tehnologija teže prodirata vanj kot v druge družbene organizacije, — te morajo vsak trenutek kazati svojo učinkovitost in družbeno upravičenost. Tudi kar zadeva njegovo zastrašujočo vlogo, varstvo skupnosti ter posameznika in njegove rehabilitativne izide, so mnenja dokaj neugodna, čeprav se še danes, kljub velikanskemu vlaganju vanj, skoraj nihče ne poteguje, da bi ga odpravili ali nadomestili z drugimi nadzornimi mehanizmi. Kolikor pa gre za taka prizadevanja, so tipajoča in previdna, ter zaupljivost vanje bolj ali manj odvisna od družbene ureditve in njenih ciljev. Poskusov pa nikoli ni dovolj, da bi z njimi lahko preverili takšne ali drugačne rešitve.

Kljub izredni pomembnosti nadzorstva za obstoj in napredek posameznih družbenih uredi-

tev pa je tudi njegova filozofija pogosto slabo izdelana, zlasti glede enotnega delovanja vseh posameznih članov; ti so sicer vsak zase samostojni, toda drug drugemu omogočajo včasih ne samo obseg dejavnosti, temveč kakovost dela. Glede na to gre pri nadzorstvu za določen »socialni inženiring«, s pomočjo katerega naj bi se dosegali predvideni družbeni cilji, če ne gre drugače, tudi s prisilnimi sredstvi, tako, da »obravnavava ljudi, ki kršijo pravo, in ukrepa zoper njih pravično«.⁴

»Čeprav koncept družbenega nadzorstva še ni bil nikoli zadostno določen...«,⁵ pa je gotovo, da je njegov formalni del močno povezan z drugimi dejavniki zunaj njega samega, zlasti s tistimi, ki oblikujejo socialno, finančno, zaposlitveno, zdravstveno, stanovanjsko in še kako drugo politiko, kar vse skupaj vpliva na vedenje, bodisi sprožljivo bodisi zaviralno.

Vprašanje je le, kako ga zasnovati, da ne bo preveč nadležno, da ne bo samemu sebi namen, da bo pri roki, kadar je potrebno, da bo šlo v korak s časom, da bo samostojno in ne v rokah posameznih skupin itd.

2. Sredstva za nadzorovanje

Vsak organ formalnega družbenega nadzorstva mora imeti sredstva za doseganje in uresničevanje ciljev, ki mu jih postavlja družba. Vendar nam pri tem ne gre za finančno ali tehnično plat tovrstne problematike, marveč predvsem za tisti zorni kot delovanja nadzornih mehanizmov, ki zadevajo tako pravno kot tudi nepravno plat opravljanja nalog.

a) pravna sredstva

Bistveno vprašanje pri tem je zapisanost sankcioniranih dejanskih stanj v zakonu in postopki delovanja pri njihovem obravnavanju, ne glede na to, za kateri organ gre med tistimi, ki odkrivajo, tožijo in sodijo. Za današnji čas, posebno pri nas, je značilna eksplozija prava oziroma močno nagnjenje k urejanju najrazličnejših družbenih (predvsem konfliktnih) stanj, vštevši delno povečevanje strogosti, ki jih narekujejo družbene spremembe (ali pa tudi ne, morda samo spremembe v mnenjih, medtem ko je dejanskost lahko ostala popolnoma enaka). S tem se želi doseči večja učinkovitost pri zagotavljanju vred-

⁴ Bloom-Cooper: To Prosecute or not to Prosecute v *The Police We Deserve*, s. 69.

⁵ Clinard-ed.: *Anomie and Deviant Behaviour*, s. 88.

not oziroma poboljšati zakonitost in pravno varnost, hkrati pa ima to »prizadevanje« še drugo plat, in sicer omejevanje osebne svobode in morda tudi pobude, ne da bi se kdo posebej trudil, da bi nove norme čim širše plasti čim prej in sploh sprejele. Bati se je torej, da zelene družbene spremembe v preveč poudarjenem obsegu spremlja inflacija inkriminacij, da je politika kriminalizacije preveč poudarjena kot sredstvo za odstranjevanje družbenih problemov in nasprotij, da si od pasivnega zastraševanja preveč obetamo, medtem ko ne skrbimo dovolj za »oblikovanje pravne zavesti«, občanov, za katere pravo (tudi in še posebej kazensko in upravno kazensko) sploh je. Glede na to se precej poudarja razvijanje prava in nadzorstva čeprav tudi nepravne možnosti za doseganje družbenih sprememb ne ostajajo pozabljene.

Sprememb pri kriminalizaciji in penalizaciji pa ne gre obravnavati ločeno od stopnje družbene »civilizacije, kulture in demokratičnosti«,⁶ od teh so odvisni ne samo takšni ali drugačni ukrepi, marveč tudi obravnavanje v okviru poznejše resocializacije v kazenskih zavodih, kjer se vse skupaj največkrat konča. Pravo (mislimo na kazensko in upravno kazensko) samo pa pogosto »ni zmožno spremljati nenavadno hitre dinamike sodobnih dogajanj družbenih konfliktnih položajev...«,⁷ poleg tega pa je premalo iznajdljivo glede novih ukrepov, reagira stereotipno in navadno z včerajšnjimi očmi gleda na jutrišnji svet, zato prav tako nastaja »neujemanje med resničnostjo in normativnostjo...«, ko ne izraža več temeljnih družbenih koristi, temveč postaja njihova ovira.⁸

Definiranje kriminalitete ima vedno družbeno-politično funkcijo; pri tem pa, kot pravi Lopez Rey, »posameznik ni edina prвина, ki jo je treba upoštevati«,⁹ poudarja se tudi širša družbena skupnost, ki naj bo varovana pred posameznikom in njegovimi skupinami. Na to se ne pozablja zlasti v socialističnih deželah; tu se od posameznika dosledneje pričakuje, da se bo ravnal skladno z družbenimi pričakovanji.

Ob tej priložnosti se ne moremo spuščati v razmišljanje, kdaj je kak pojav normalen in kdaj ni več, oziroma kateri je in kateri ni in zakaj. Na splošno ni nobenega dvoma o tem, da pravo opravlja razredno vlogo, s tem pa tudi

mehanizmi, ki na podlagi njegovih norm opravljajo razredno nadzorstvo nad ljudmi in iz neznanega števila deviantov prijemajo določen del ljudi za to, da bi vzdrževali družbeno disciplino in s pomočjo peščice prijetih strahovali množico nedotaknjemih ter vplivali na njihovo zavest.

Ne nazadnje pa ima kaznovanje ali predpisovanje kazenskih ukrepov »pomemben čustveni ali psihološki vpliv«¹⁰ na tiste, ki to delajo, kajti »kaznovanje storilcev daje kaznovalcem družbeno dopustno priložnost za sproščanje svoje agresivnosti in sovražnosti«.¹¹

b) nepravna sredstva

Čeprav je država s svojimi mehanizmi nadzorstva in pregona nujna, smo zlasti pri nas v zadnjih letih prioč, kako se od organov zakonitega državnega nadzorstva, ki večinoma deluje na pravo, zahteva, da oblikujejo razne vzgojne, socialno-pedagoške, svetovalne in druge dejavnosti, da poročajo skupščinam in sploh sodelujejo s širšo (zlasti politično) javnostjo in jo (po svojih močeh in zmožnostih) usmerjajo v preprečevanje družbi škodljivih pojavov. Pri tem nastaja proces, »v katerem izginjajo razločki med državnim in nedržavnim«.¹² Poleg opravljanja klasičnih funkcij državnega nadzorstva, ki naj bi se v naših družbenih razmerah sčasoma deatiziralo, nastajajo nove oblike nadzorstva, skladne s procesom samoupravljanja in razvijanja socialističnih razmerij med ljudmi.

Pri tem gre predvsem za preprečevanje pojavov; dobivalo naj bi različne razsežnosti in vsebino (o tem še pozneje). Le-ta je pri nas bistveno drugače zastavljena, manj pravna, toda bolj odvisna od družbene politike.

Glede na to se tudi nekatere dejavnosti pri zatiranju in omejevanju odklonosti iz zornega kota kazenskega pravosodja deprofesionalizirajo, tako da se (ali naj bi se) pri tem močneje pritegovale, neprisilne državne in nedržavne organizacije. Le-te naj ne bi opravljale fizičnega nadzorstva, temveč dajale pomoč ljudem v stiski, tretman, izobraževanje, nasvete itd. Skratka, »več preprečevanja kot nadzorstva« je ob naraščanju inkriminacij in ob nepopuščanju penalizacij še geslo, toda izhodišča so nakazana tako, da se začenjamo zavedati načela, »da je preprečevanje več vredno kot zdravljenje«.¹³

⁶ Bačić, referat, Pulj, s. 2.

⁷ Vodopivec K.: Družbeni razvoj i krivično pravo, JRKKP 1974/1, s. 2.

⁸ Perenič, s. 239.

⁹ Lopez Rey, JRK-KP, 1972/1, s. 6.

¹⁰ E. Schur, s. 229.

¹¹ Prav tam.

¹² Bačić, JRKKP, s. 24.

¹³ Glej več o tem: Canadian Journal of Criminology and Corrections, 16/1972/2, s. 99.

3. Vplivi na politiko nadzorovanja

Na nadzorstvo, njegov obseg, doslednost, zagnanost, na vprašanja, zoper koga naj bo bolj oziroma zoper koga manj naravnano, kdaj naj bo milejše in kdaj strože itd., delujejo najrazličnejši vplivi, med njimi tudi kultura, nevarnost pojavov, ki jih bo treba odkrivati, in deviantov, ki jih je treba nadzorovati, družbena ureditev z nosilci moči, pritiski žrtev, delež povratništva od skupnega števila kriminalnosti itd. Izmed vplivov bi se ukvarjali le s politiko trenutka, družbenimi znanostmi, znanstveno tehnično revolucijo, javnostjo in lastno zmožnostjo formalnega nadzorstva. Ta mora ocenjevati svojo vlogo v družbi, še posebej glede na to ker menijo, da »družbeno nadzorstvo postaja bolj vzrok kot posledica velikosti in različnosti odklonskosti«.¹⁴

a) Politika trenutka

Vsako formalno družbeno nadzorstvo je — ne samo zaradi prava, ki ga uresničuje in zaradi vrednot, ki jih varuje (in zagotavlja tudi z nasiljem in silo), marveč tudi zaradi načina vodenja — del politične ureditve. Nekatere družbeno-politične ureditve se še posebej prizadevajo za politizacijo nadzorstva; s tem si obetajo kar najbolj razredno lotevanje pri reševanju vprašanj odklonskosti. Ta se včasih, ne glede na to, od kdaj je, ali celo brez namena ogrožati politično ureditev, šteje za politično nasprotno delovanje. Ker pa se v politiki marsikaj hitreje spreminja kot v pravu in ker politika trenutka tudi vrednoti nevarnost pojavov, se mora formalno družbeno nadzorstvo ravnati tudi po tej politiki. Ker je ta politika navadno kratkoročna in neredko vezana na posamezne nosilce, ki prihajajo in odhajajo z družbenopolitičnega odra, se nadzorstvu pogosto zamegljuje prihodnost, premočrtnost, načrtovanje itd., saj se mora preveč ukvarjati s težavami preteklosti in komaj dohiteva sedanost. Pri tem pa lahko nastajajo stanja, v katerih »ideološko-politični položaji določajo moralne prepovedi«,¹⁵ kar utegne postati neprijetno za nadzorstvo, zlasti zaradi »vsakdanje preobremenjenosti in hitre prehodnosti«.¹⁶ Čeprav je bilo že od nekdanj politično,

¹⁴ E. Lemert: Social Structure, Social Control and Deviation: v Anomie and Deviant Behaviour, s. 83.

¹⁵ Najman, s. 61.

¹⁶ Prav tam, s. 61.

pa imajo njegove naloge tudi druge plati, med njimi zlasti zakonitost, pravičnost, varstvo svobode in lastnine posameznika itd.

b) Družboslovne znanosti

Z razvojem antropoloških in nekaterih drugih znanosti, s katerimi prihaja človeštvo do novih spoznanj o vzrokih in posledicah odklonskosti različnih vrst, rastejo tudi potrebe po raziskovalnem delu, ki naj koristi tudi kar najbolj ustreznemu nadzorovanju. Kljub ponudbam kaj raziskovati, morebitni pripravljenosti raziskovalnih kadrov in množici problemov vsepovsod po svetu, ne glede na družbeno-politične ureditve, se zdi, da nadzorstvo ne more shajati brez najnujnejše tehnologije, da pa se kaj lahko odpove tistim dognanjem, do katerih prihajajo pri proučevanju razmerij med ljudmi, njihovih osebnih posebnosti in nasprotij v družbeni vlogi nadzorstva.

Četudi se veliko vprašanj raziskuje z velikim entuziazmom, pa se neredko dogaja, da gre formalno nadzorstvo mimo njih, čeprav se njemu in raziskovalnim organizacijam (posebej pri nas) nalaga politična dolžnost sodelovati drug z drugim, da bi imela družbena skupnost manj težav in škode (grotne in moralne) od škodljivih pojavov. Če pomislimo na velikanska sredstva, ki jih daje družba za delovanje formalnega nadzorstva in veliko število ljudi, ki mu daje službo (od organov odkrivanja do zavodov za resocializacijo), se čuti še premalo želja po uporabi dosežkov znanosti o ravnanju z ljudmi in tudi pripravljenosti za sodelovanje z raziskovalnimi ustanovami.

c) Znanstveno-tehnična revolucija

Danes se čedalje bolj potrjuje ugotovitev, da je znanost proizvodna moč in da je uspešnost vsake socialne organizacije odvisna od uporabe znanosti. »Znanstveno-tehnična revolucija glede tega ni tehnični proces, marveč globoko družbeno gibanje.«¹⁷ Znanstvene zmogljivosti s svojo inventivnostjo »lahko znižujejo stroške in dvigujejo človekovo sposobnost čutiti in delovati.«¹⁸

Že Marx je ugotovil, da bo blaginja čedalje manj odvisna od količine dela in čedalje bolj od znanosti in tehnologije.

Glede na to se tudi pred formalno družbeno nadzorstvo čedalje bolj postavljajo zahteve po

¹⁷ Pečujlić, s. 145.

¹⁸ Task Force Report, s. 2.

raziskovanju odklonosti, po vpeljavi kibernetike in novih metod komunikacij, elektronskega nadzorstva in pridobivanja podatkov, laboratorijskega in skupinskega dela, rabi računalništva v odločitvah itd. tja do razvoja inženiringa v kazenskih zavodih. Sploh pa je »pomemben notranji pogoj za učinkovitost kazenskega pravosodja — visoka informacijska preskrbljenost«. ¹⁹

Z reševanjem vojaških zadev in drugih življenjskih področij se danes v svetu ukvarja na stotisoče znanstvenikov, medtem ko jih je razmeroma malo pritegnjenih k poboljševanju razmer v zvezi s škodo od neprilagojenega, kriminalnega in sploh nesprijemljivega vedenja.

Medtem ko imamo znanstveno-tehnično revolucijo »za silovito spreminjanje sodobnega sveta«, ²⁰ ki prehaja v vsa področja družbenega življenja, za nadzorstvo tega ne bi mogli potrditi, saj se ji, verjetno zaradi prava, bolj upira kot odpira, (razen morda v policiji), morda večasih tudi takrat, ko bi se tej silovitosti lahko prepuščilo.

Toda tudi v formalno nadzorstvo prihaja znanstveno-tehnična nevolucija, čeprav ne spreminja miselnosti ljudi v njem tako silovito, kot se to dogaja na nekaterih drugih področjih.

d) Javnost in nadzorstvo

V razmerjih javnost — formalno nadzorstvo zelo pogosto nastajajo zapleteni pojavi, ki so pri nas največkrat neraziskani. Posebno je pomembno, da se pozornost nadzorstva obrača predvsem k deviantom, žrtev pa je pri tem večinoma zanemarjena. Država se zanjo ne zmeni kaj prida, čeprav je pogosto oškodovana tudi zaradi neučinkovitosti in malomarnosti organov, ki so dolžni skrbeti za javni red in mir. Zato gre morebitno nezanimanje javnosti za delo državnih organov pri varstvu iskati tudi v tem. Danes ugotavljamo, da je stopnja sodelovanja zelo odvisna od učinkovitosti nadzorstva. ²¹ Le-ta vpliva npr. na pripravljenost naznanjati kazniva dejanja in sploh sodelovati s pravosodjem, in bolj ko je, zlasti v mestnih aglomeracijah, stopnja strpnosti do odklonosti visoka, nižja je stopnja naznanljivosti kaznivih dejanj.

Nadzorstvo pogosto za najrazličnejše delo potrebuje prostovoljce iz javnosti. Pri tem pa ga

redkeje zanima pobuda posameznika za sodelovanje s službami, ki vsaj za zdaj še večinoma delujejo na sili in manj na drugih oblikah delovanja, četudi te postajajo čedalje bolj propagirana politika zmanjševanja odklonosti. Nedvomno pa je samo zasebni interes posameznika — oškodovanca ali skupin oškodovancev — premalo za stalno in napredujoče sodelovanje. Gre torej za takšno spodbujenost, ki dalj časa zdrži javno pripravljenost za sodelovanje z nadzorstvom. To je težko doseči, četudi se preprečevanje odklonosti isti s politično nalogo ali družbeno nujo kake ureditve. Kajti posamezne plasti ali skupine prebivalstva gojijo do nadzorstva različna čustva, večinoma odvisna od svojih neposrednih stikov, pogosto tudi neugodnih oziroma neprijetnih. Od tod tudi javna kritika; pri nas se le redko oglasi prek množičnih občil, posameznikove pritožbe pa večinoma nimajo javnega odmeva. Menninger pravi glede tega takole: »... vsa kazniva dejanja, storjena od vseh storilcev v zaporu skupaj, ne povzročijo toliko škode kot kriminal, storjen od družbe zoper njih«. ²²

e) Lastne ocene

Navadno se formalno družbeno nadzorstvo ukvarja s sprotnimi vprašanji in rešuje zadeve iz bližnje preteklosti. V daljno preteklost se poglabljati ne utegne tudi zato, da bi lahko predvidevalo prihodnost. Načrtovanje za daljšo prihodnost pa sploh ni odlika nadzorstva, še zlasti ne zato, ker mu že sedanost ustvarja prevelike sitnosti. Kadrovske težave ob hkratnem številčnem in intelektualnem primanjkljaju mu ne dovoljuje dosti več, kot zmore. Načrtovanje v kazenskem pravosodju (comprehensive criminal justice planning) pa danes postaja osrednje vprašanje formalnega družbenega nadzorstva.

Glede na ureditev odgovornosti in odvisnosti od struktur, ki ga vodijo, in ker se nadzorstvo večinoma ne upošteva v vsedravnem načrtovanju, so ocene trenutne in prilagodljive ter zato tudi medolgoročne in prepogosto improvizirane.

4. Samoupravljanje in samozaščita — pričakovanja in dejanskost

Podružbljanje kriminalne politike je moralo v razmerah socialističnega samoupravljanja, vsaj pri preprečevanju odklonosti, pripeljati do

¹⁹ Kudrjavcev, referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu Beograd, 1973, s. 12.

²⁰ Perenič, s. 254.

²¹ Glej: Klein in drugi, s. 365.

²² V. Clear-S. Clear, s. 30.

misli o uresničevanju Leninovega predloga o vseljuskem nadzorstvu. Uspešna preprečevalna politika, ki se lahko imenuje samozaščita ali kako drugače, pomembna je vsebina in doseženi uspehi (ti se največkrat ne dajo meriti in prešteti kot odkrita in raziskana kazniva dejanja), pa se ne da pravno urejati kot zapovedi, ali prepovedi, ker mora temeljiti na prostovoljnosti.²³ Zato je zmotno pričakovati od pravne urejenosti tisto, kar lahko prinesejo domiselne, vztrajne socialno-psihološko proučene in spodbujane ter široko zasnovane družbene akcije ob hkratni razčlembi uspehov in doslednem javnem obveščanju o doseženem. Pri tem ne gre le za družbeno-politično, marveč tudi strokovno delovanje;²⁴ pri njem so potrebni tudi poklicni delavci, teoretiki in prostovoljci z nagnjenji do vprašanj varstva. V socialističnem samoupravljanju naj bi šlo za čedalje večje omejevanje sile in od države določenih ukrepov. Namesto njih pa bo treba iskati drugačne posege za preprečevanje in zatiranje, temelječih na zavesti in prostovoljnosti, ter čedalje bolj uresničevati »družbeno kontrolo dela državnih organov po delavskem razredu in združenem delu.«²⁵ Družbena samozaščita je torej »eden od temeljnih pogojev za nemoten socialističen samoupravni družbeni razvoj...« in mora »čedalje bolj postajati sestavni del celotnega spleta družbenih odnosov...«.²⁶

Nekateri organi družbenega nadzorstva so zlasti pri nas kot politični organi pokazali veliko posluha za razvijanje družbene samozaščite in še več prizadevanj, da ustrezno politično ozračje ne bi ostalo neizrabljeno tudi za izpolnjevanje njihovih, četudi večinoma represivnih nalog. Ob pozitivnih izidih pa nastajajo zlasti naslednja vprašanja: ali se ni bati, da bi namesto pričakovane deatizacije določenih nadzorstvenih državnih funkcij prišlo do takega delovanja, ki bi postajalo dejansko podaljšana roka države oziroma nekaterih njenih organov? Ali se pri tem ne pozablja na rehabilitativne in popravne funkcije prav zato, ker se z družbeno samozaščito trenutno ukvarjajo predvsem samo določeni predvsem represivni organi? Z razvojem družbenih razmerij se spreminja tudi varstvo (samozaščita)

²³ Glej več o tem: Bačić, JRKKP, 1972/1, s. 32.

²⁴ Glej npr. Marjan Orožen, referat na posvetovanju v Krškem o družbeni samozaščiti, 22. 2. 1974; N. Komparič: Prve izkušnje ohrabrujejo — intervju, Komunist št. 34, 26. 8. 1974.

²⁵ Resolucija X. kongresa ZKJ, Komunist 3. 6. 1974, s. 13.

²⁶ Prav tam.

— razvijati mora drugačno filozofijo od tiste iz preteklosti. Preprečevanje, ki bi se ukvarjalo samo s fizičnim onemogočanjem in odpravljanjem posledic, je samo trenutno in krajevno. Družbena samozaščita ne sme postati mit ali namen, marveč le sredstvo (tudi če je pravica in dolžnost slehernega občana). Ali ne gre ustvarjalnosti na tem področju prenesti iz državne sfere (konfliktnost vlog) itd.? In ne nazadnje se ob sodobnih spoznanjih poraja tudi vprašanje, ali ne bi šlo lahko pri tem za takšno politično socializacijo in množični konformizem v vedenju ljudi, ki lahko ustvarja pritiske na človekovo svobodo in osebnost tudi takrat, ko to ne bi želeli, in lahko povzroča prav nasprotno posledice od tistih, ki so zaželeni (pregovor: preveč dobrega — ni dobro).

5. Zmogljivost in selektivnost

Zelo pogosto slišimo ugotovitve, da je v organih formalnega nadzorstva premalo ljudi. Skoraj ni področja nadzorstva (pri nas in v tujini) ob katerem ne bi tarnali in se pritoževali, da je v njem manj delavcev, kot je predvidenih delovnih mest za posamezne enote.

Že pri določanju sistemizacij se postavlja vprašanje, kakšna objektivizirana merila so bila pri njenem oblikovanju uporabljena, zlasti upoštevajoč stroške za delovanje posameznega organa v primerjavi s koristmi (cost/benefit), ali je pripravljena za preteklost ali prihodnost, kakšno je razmerje med številom ljudi in njihovimi zmoglostmi, kako meriti količino dela (da bi morebitno lahko popravili doslej postavljeno) itd.

Vsak organ nadzorstva, ne glede na to, kakšna je zasedenost delovnih mest, opravlja svoje naloge v večje ali manjše zadovoljstvo tistih, ki ga vodijo, medtem ko posameznik potrpežljivo čaka, kakšna pravičnost mu bo odmerjena in kolikšne zakonitosti bo deležen, to pa je pogosto drugačno od pričakovanega.

Kakršno koli število ljudi že je v enotah nadzorstva, lahko v maksimalnem primeru opravlja samo omejeno količino dela, čez njo ne more, ne da bi kršili vnaprej postavljena pravila (tudi pravna). To pomeni, da je njihova zmogljivost lahko omejena, narava dela pa v marsičem selektivna in diskrecionarna. Drugače povedano, že vnaprej je jasno, da bo treba ob določeni količini zadev reči selektivirati tako, da bo z minimalnim naporom postorjenega čim več oziroma da bo dejavnost potekala kar najbolje.

Z večjim številom ljudi se opravi več dela, to pomeni, da bi večanje števila uslužbencev v operativnih enotah organov odkrivanja (policije, inšpekcije itd.) nujno povzročilo več odkritih pojavov in več znanih storilcev, to pa bi spet zahtevalo več ljudi v pregonu, sodstvu in resocializaciji. Vprašanje je, koliko časa bi šlo lahko tako naprej in kakšni selektivni mehanizmi bi morali biti uporabljeni za pravičnejše odločanje o tem, koga preganjati in koga ne ter zakaj ne.

Zato je selektivnost nasproti zmogljivosti nezogibna nujnost, a silovito načenja vprašanja pravičnosti in enakosti med ljudmi in različnosti uveljavljanja sile nad posamezniki. Preobilje podatkov o odklonskosti narekuje v organih odkrivanja tudi kopičenje in čakanje na ugodne trenutke, pri organih pregona pa pritožbe²⁷ glede prilaščanja odločitev, ki službam odkrivanja ne gredo, le sodstvo se ne vznemirja, ker ni tožnika.

Selekcija je v marsičem podana že s tem, ker formalno nadzorstvo ne zve vsega, kar se dogaja, in ker ne reši vsega, kar zve, pa še izmed tega se precejšnji odstotki osumljencev, obtožencev in obdolžencev izmuznejo, ker se ne posreči zbrati zadostne količine in kakovosti dokazov.

Morda je prav to sreča za družbo, ker ima precej manj stroškov, ko njeni nadzorni mehanizmi obsežejo le majhen del odklonskosti, ne glede na to, ali je »postopek filtriranja«²⁸ zunaj moči nadzorstva ali pa ga le ta opravlja zavestno in v okviru pravnih določil.

Glede na okoliščine in izide nadzorovanja in uresničevanja nalog odkrivanja, pregona in sojenja gre vedno za selektivno (in nakakor ne za absolutno) zagotavljanje nadzorstva. Začne se že pri občanu-oškodovancu ali priči oziroma pri opazovalcu-delavcu iz nadzorstva ter se nadaljuje do najvišjih sodnih stopenj. Razločki pa so predvsem v tem, da je diskrecionarna moč na splošno tem večja, čim nižji je organ na lestvici postopka in čim bolj je ukrepanje neformalno in zunaj pravno. Tako napravi nadzorovalec najbolj odločilno izbiro že samo s tem, da kakega prestopka noče ali ne želi videti ali da kršilca samo opozori oziroma da ne stori dovolj za to, da bi odkril kaznivo dejanje ali ugotovil storilca. Ta dejavnost pa sploh ni pod instančnim nadzorstvom ali pa je njegov vpliv povsem formalen in brez moči.

Morda so včasih še najbolj uspešni pritiski zunaj organizacij nadzorstva, ki v zvezi z njego-

vo zmogljivostjo načenjajo vprašanja odkritih in raziskanih pojavov ter strogosti kazenskih ukrepov ter problematike kaznovalne in sploh kriminalne politike. Toda to se dogaja preveč kampanjsko, da bi lahko pomenilo, stalno in koristno spodbudo za uspešnost nadzorstva (toda v čem, čemu in za koga?).

B. PRIHODNOST

Zadnja leta je v strokovni literaturi močno naraslo zanimanje za vlogo formalnega nadzorstva v družbi, ne samo v sedanjosti, marveč tudi za prihodnost. »Prihodnost postaja odločilno področje in tudi merilo za današnje vedenje«,²⁹ hkrati pa ne gre pozabiti, da »svet, v katerem živimo, ni svet, v katerem mislimo«. ³⁰ Ljudi čedalje bolj priteguje udeležba v odločitvah, varstvo in enakost; to so področja, v katera nadzorstvo posega tudi s silo in ukrepi iz preteklosti, čedalje bolj nasprotujočim prihodnosti. V družbah, ki se zavzemajo za dejansko enakost ljudi, socializem in samoupravljanje ter med drugim tudi za udeležbo slehernega v oblikovanju varstva in svobode, pa bi moralo biti nadzorstvo še posebej predmet zanimanja, ker gre za spreminjanje in prilagajanje drugačnim, novim družbenim interesom in v zvezi s tem tudi za drugačno filozofijo, ki upošteva razvoj demokracije, dejavnost in udeležbo ljudi v odločanju, povečevanje kulturne stopnje, blaginje itd.

1. Varstvo novih vrednot

S spreminjanjem družbe postaja tudi varstvo posameznih vrednot drugačno in odvisno od pojmovanja odklonskosti. Mnenja, kaj je normalno in kaj odklonsko, in meje tega glede na nevarnost, razširjenost in pogostnost pojavov so pogosto odvisni od številnih dejavnikov in ne nazadnje tudi od politične ocene, kaj je za določeno družbeno ureditev še sprejemljivo in kaj ni, oziroma kaj je bolj nezaželeno in kaj manj. Danes v svetu že precej govorijo o tem, da splavi, homoseksualizem, prostitucija, igranje na srečo, alkoholizem, uživanje mamil, potepuštvu, pornografija itd. ne bi bili urejeni kot doslej. Sploh naj bi t. i. »kriminal brez žrtev« izločali iz kazenskih zakonikov.

²⁷ Glej Panta Marina, referat na XI. posvetovanju v Puli, s. 16.

²⁸ Cole, s. 29.

²⁹ Pečurlić, Uvod v »Budučnost, koja je počela«.

³⁰ Szabo, referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, Beograd, 17. do 22. 9. 1973, s. 18.

Ob tej priložnosti pa nam ne gre za razmišljanje, kaj so vrednote, za koga, kdo jih komu določa in sankcionira ter zakaj in s kakšnimi sredstvi se zagotavljajo, marveč predvsem za to, da ugotovimo spremembe v vrednotenju. Zato je tudi v prihodnosti mogoče pričakovati korenite spremembe glede dejanj, ki naj bi bila sankcionirana. To pa pomeni, da je pričakovati drugačno podobo hudodelništva, čeprav bodo življenje in telo, lastnina predvsem družbena — od zasebne in osebne, morala, družina, družba še vedno osrednje, tudi s kazenskim pravom varovane dobrine.

Vsekakor ima družbena ureditev, ki skuša doseči višjo raven družbenih razmerij, višjo stopnjo proizvodjalnih sil itd., skratka, ki si prizadeva doseči napredek od dosežanosti, tudi svojo predstavo o vrednotah, ki naj ljudi pripeljejo k višjim ciljem. Za našo socialistično družbo so take vrednote med drugim tudi: »delo in prispevek k rezultatom združenega dela, medsebojna solidarnost, družbena varnost državljanov, enake možnosti in enake pravice, zagotavljanje zdravljenja in življenja, družbena pomoč v nezaposelnosti, spoštovanje človekovega dela in znanja, uveljavljanje na podlagi lastnega dela, sposobnosti in znanja, vzpostavljanje in ohranjanje tovariških odnosov, oblikovanje in razvijanje delovnih navad, spoštovanje in upoštevanje družbenih norm itd.«³¹ V tem gre tudi v prihodnje iskati tiste interese družbe, ki so tako pomembni, da jih bo ob oblikovanju svoje politike kriminalizacije upoštevala tako, da bodo za njihovo zatiranje ali omejevanje med drugim uporabljene tudi kazni »kot sredstvo za odstranjevanje družbenih problemov«,³² čeprav čedalje manj.

Socialistična morala ni nekaj povsem novega, marveč »spnejema za svoj temelj fundamentalne moralne norme«, vendar »si prizadeva, da bi dala nov prispevek k razvijanju, bogatenju, in kakovostnemu napredku splošne morale«.³³

V oblikovanju socialistične morale kot splošnem ozračju, v katerem bodo posamezna dejanja tako ali drugače kriminalizirana in penalizirana, naj bi šlo za usklajevanje »individualnih-parcialnih z globalno kolektivnimi interesi«.³⁴ To pa zahteva poleg formalnega družbenega nadzorstva še dosti drugih mehanizmov neformalnega nad-

zorstva in samonadzorstvo kot določen sistem za zdrževanje idealov.

Prihodnost prinaša spričo razvoja družbe, tehnologije in medsebojnih vplivov tudi nove nevarnosti in to zahteva novo pravo — tudi kazensko. Varovalo naj bi pred kršitvami, kot je mogoče pri nas predvideti samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje, neupravičene posege v okolje, kršitve samoupravnih pravic itd. V svetu menijo, da bodo sploh porabniško pravo, pravo množičnih občil, kreditno pravo³⁵ itd., družinsko pravo, pravo okolja, nova področja prava, katerega eksplozijo je treba še pričakovati. Računalništvo že ustvarja neslutene možnosti najrazličnejše kriminalitete, medtem ko je večina vprašanj, ki zadeva varstvo človekovih osebnih svoboščin, glede tega še neurejena. Čedalje bolj se ugotavlja, da današnje kazensko pravo varuje temeljne človekove vrednote, pričakuje pa se, da naj bi v XXI. stoletju bolj poudarjali »dostojanstvo posameznika in splošne norme kakovosti življenja«³⁶ (sem sodijo tudi voda in zrak, zdrava živila, nezgode pri delu, prometna varnost in vse, kar je v zvezi s proizvodnjo hrane in porabe, naravnimi viri, omejevanjem in industrializacijo). Če gre torej na eni strani za povečano skrb za posameznika, je po drugi prav tako pričakovati povečanje inkriminacij pri varstvu reči v prid ljudem, predvsem glede življenja in zdravlja.

Najbrž bo ob poudarjanju spremenjenega ali novega varstva ter v zvezi s tem novimi inkriminacijami moralo priti do tehtnega preizkušanja, kaj še obdržati iz preteklosti, da ne bi družbena nestrpnost obsegala prevelikega števila sankcioniranih ravnanj in s tem ogrozila učinkovitosti formalnega (ali kakkega drugega) nadzorstva. Preveliko število inkriminacij ob določeni zmožnosti nadzorstva namreč lahko postane nesmisel, ker ga vnaprej določi za neuspešno in kot tako tudi za grešnega kozla vedno takrat, kadar so družbene vrednote najbolj ogrožene in kadar ni drugega, ki bi ga napravili za odgovornega, če je v družbi kaj narobe.

Določanje ciljev pri omejevanju odklonskosti pripada vedno politiki in v zvezi s tem določeni ideologiji, ki navdihuje ne samo smeri varstva, marveč tudi ostrino ukrepov, ki izražajo stopnjo civilizacije in kulture. Zato ni pričakovati, da bi v reakciji zoper politično kriminaliteto, pri kaznivih dejanjih, ki ogrožajo javni red, in pri orga-

³¹ Iz resolucije VII. kongresa ZKS, Komunist, 18. 1. 1974, s. 24.

³² Bačić, referat v Puli, s. 25.

³³ Pavičević, s. 410.

³⁴ Stanković, s. 253.

³⁵ Canadian Bar Review, March 1973, s. 2.

³⁶ Prav tam, s. 61.

nizirani kriminaliteti prišlo do bistveno spremenjenih stališč. Podobno je najbrž tudi s kriminaliteto belega ovratnika (davčne utaje, korupcija, gospodarski kriminal itd.) in kriminaliteto iz nasilja.

2. Pojmovanje svobode in prisile

Razvoj socialistične samoupravne demokracije prinaša tudi nove in drugačne poglede na človekovo svobodo in na prisilo države, ki to svobodo za varstvo skupnosti omejuje. Hkrati s »podružbljanjem varnostnih zadev«³⁷ se spreminja tudi razmerje med občanom in skupnostjo (državo) glede varovanja vrednot; te niso (ali ne bodo) samo na skrbi posebej za to organiziranih državnih organov, marveč naj bi šlo pri ustreznem zagotavljanju varstva za skladno in vzajemno delovanje države (organov nadzorstva) in združenj občanov. Danes se nedvomno zdi kaj takega ne dosti več kot fraza v političnem programu, toda to je že nekaj desetletij tudi cilj kriminalne politike družbenega varstva, a brez politične podpore tudi pri nas ni moglo zaživeti. Zdaj, je »družbena samozaščita«, prišla v politični program zveze komunistov ter ustavo in sploh postaja sestavina družbene ureditve, pozablja pa se na drugo plat, in sicer na tisto, ki že dalj časa opozarja na nujno pri pritegovanju slehernika k zmanjševanju škodljivih pojavov in na potrebo pri omejevanju sile.

Ob smotnem in sporazumnem dopolnjevanju prve in druge sestavine z novimi spoznanji, ob napredovanju in razvoju socialistične morale in zavesti ter boljših življenjskih razmer, ki zmanjšujejo občutke družbene neenakosti, postaja tudi sila države dvomljiva in v dosti primerih nadomestljiva z drugimi ukrepi, čeprav je najbrž ne bo mogoče povsem odpraviti. Ker pri tem gledamo v prihodnost z očmi sedanjosti, pa se nam sila zdi še kako nujno zdravilo za reševanje družbenih težav, tako da si je prihodnost težko predstavljati brez kazenskih ukrepov. Toda ker pravo ne bo edino merilo za nadzorstvo in kazni ne najbolj pogosto sredstvo korekcije, tudi metode preteklosti ne bodo mogle spreminjati prihodnosti.

Prihodnost si bo zato morala poiskati svoje »sankcije« in namesto ali poleg državnega reagiranja na »odklonskost« ustvarjati drugačne, manj nasilne, toda bolj človekoljubne in spre-

jemljivejše posege v človekovo svobodo, ne tako kazensko naravnanih, marveč morda bolj tretmansko — poboljševalne, ki pa ne bodo mogli brez pravne upravičenosti posegati v spreminjanje osebnosti. Povrhu vsega pa ima preprečevanje prednosti pred pregonom.

3. Vplivi na vedenjske spremembe

Poleg kazenskih ukrepov, ki naj bi dopolnjevali tisto, kar je znano že doslej, s tem, da odpada vse, kar je treba ohraniti le kot spomin na preteklost, se že danes omenja dosti možnosti za spreminjanje vedenja in ljudi. Najbrž ni odveč tudi ob tej priložnosti spomniti na to, da že veljavne ali današnje h »klientu naravnane terapije, psihoanalitične terapije, mešanega psihodinamičnega lotevanja«,³⁸ skupinske psihoterapije, vedenjske terapije na sploh zbujejo globoka etična vprašanja in hkrati nezaupanje »znanstvenih pristopov« pri resocializaciji prestopnikov. Hkrati ko naj družba ne bi kriminalizirala »človekove drugačnosti in to ne osebno, ne organsko in ne socialno«,³⁹ pa se za prihodnost obetajo morebitne tehnike genetičnega nadzorstva, ki naj bi prispevale pri korekciji in nadzorovanju vedenja. Z odkritji v nevrologiji, farmakologiji in psihologiji⁴⁰ se odpirajo nove poti nadzorovanja vedenja. Nevrokirurgija, prehranjevalni poskusi, hormonalni posegi itd. dajo razmišljati, kaj bi se lahko dogajalo z ljudmi ob preveliki vnemi prilagajati jih določenim vedenjskim vzorcem. Poleg tega so mogoče »terapija družine, samopomoč v ustanovah, privzganje določenih kultur (subkultur) v skupinah, nadomestki za toksiomanije itd.,⁴¹ s čimer je prav tako mogoče spreminjati človekovo osebnost, dosti globlje in bolj radikalno kot s sedanjimi večinoma nasilnimi sredstvi, ki dopuščajo ali odpor ali podređitev in morda ne zbujejo toliko moralnih pomislekov, kot se nam zdi tistim, ki živimo v sedanjosti.

Tehnološki razvoj nedvomno vpliva na človekov svetovni nazor in mogoče se zanamcem elektronsko, kemično in biološko nadzorstvo, doseženo s farmakološkimi, psihokirurgičnimi, sterilizacijskimi, genetičnimi in drugimi posegi, ne bo zdelo hujše od tistih vplivov na človekovo

³⁸ Begelmann, str. 44.

³⁹ Szabo, referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, Beograd, s. 41.

⁴⁰ Hartt, Canadian Bar Review, March 1973, s. 64.

⁴¹ Clear-Clear, s. 32.

³⁷ Iz resolucije X. kongresa ZKJ, Komunist, 3. 6. 1974, s. 29.

vedenje in sredstev ter metod, ki jih imajo dame na voljo družina, šola, vera, politika itd., tja do uživanja zdravil, alkohola in mamil.

Vsekakor je pričakovati, da prizadevanja mehanizmov družbenega nadzorstva za spreminjanje, prilagajanje inboljševanje človekovega vedenja ne bodo ostala na sedanji ravni. Vprašanje pa je, kakšne bodo moralno-etične plati nadzorovanja, ali bo veljavni pravni red dopuščal spreminjanja osebnosti, podobno kot se danes lotevajo presajanja delov telesa, kakšna bo vedenjska tehnologija, ali morda ne bo šlo celo tako daleč, da bodo vedenjske terapije uporabljene za politično socializacijo, za interakcije s posameznimi skupinami v različne namene itd. To bi pripeljalo do docela drugačnega usposabljanja nadzorovalcev, do naraščanja nadzorovanih in s tem tudi do potrebe po povečevanju števila delavcev v nadzorstvu in korekciji.

4. Ideologija nadzorstva in nepravne korekcije vedenja

Druga plat vprašanja, ki se načinja ob tem razmišljanju, je ideologija (ali filozofija) nadzorstva in morebitno poseganje v spreminjanje vedenja z nejuridničnimi sredstvi. Pričakovati je, da bodo posegi v človekovo osebnost v prihodnosti čedalje bolj pravno urejeni in sankcionirani, toda najbrž še vedno ob širokih možnostih za diskrecionarno delovanje, zlasti tam, kjer tudi pravno ne bo mogoče urejati postopke z ljudmi do nadrobnosti. In sploh ob samozaščitno naravnani kriminalni politiki lahko še vedno obstajajo območja nejuridične korekcije vedenja, podprte s politizacijo in sploh z neko ideologizacijo, s končnim namenom zatreti »odklonskost«.

Kakšno ideologijo nadzorstva je pričakovati? Če je pravosodje odsev družbe, torej skladno z njenim razvojem, ki bo po svojih strukturah moči izražala razredno razmerje odklonskosti in ki si bo najbrž prizadevala ne samo reformirati deviante, marveč tudi nadzorstvo. Že danes se v kriminalni in socialni politiki nakazujejo za zmanjšanje škodljivih pojavov dejavnosti, kot so preprečevanje, obravnavanje, sodelovanje javnosti oziroma družbena samozaščita ob vplivu strokovnih služb, posegi družbenopolitičnih organizacij, politizacija kriminalne politike in celo socialno delo na posameznih področjih in podobno. Ti polagoma spodrivajo nekatere represivne ukrepe. Kot je v vsaki družbi bistveno odpravljati spodbudo za kriminal, tako se tudi

od formalnega nadzorstva pričakuje enako, zakonito in pravično (in pri nas tudi razredno) nastopanje zoper morebitnega osumljenca.

Čeprav se v naši družbi močno poudarja strokovnost in poklicna usposobljenost za delovna mesta na najrazličnejših ravneh v organih odkrivanja, pregona, sojenja in rehabilitacije, se ob močni politizaciji nadzorstva, ki smo ji priča zlasti v zadnjih letih, in morebitni deatizaciji tovrstnih državnih funkcij (ki pa se ob samozaščitni ideologiji ne poudarjajo — ker tudi najbrž še ne gre za to), pričakuje določena deprofesionalizacija nadzorovanih dejavnosti (ne pa organov). Ker se vrednost nadzorstva meri predvsem po znamenjih njegove represivne dejavnosti, pa je vrednotenje njegove preprečevalne vloge pričakovati šele v prihodnosti,⁴² kar ne bo tako lahko.

Že doslej je bilo zelo težavno nadzorstvo nad povratniki, kompenzacija žrtvam in nadomeščanje kazenskih ukrepov z drugačnimi, novimi, moralnimi in odškodninskimi (to je za egalitarno družbo lahko velik problem in sploh težko uresničljivo področje, zlasti ob velikih gmotnih posledicah).

Čeprav je pričakovati, da bomo družba blaginje (morda bo javna blaginja in javni standard bolj poudarjen kot zasebni — individualni), nikakor ne gre opustiti možnosti, po katerih bi nadzorstvo vrednotili tudi po razumnosti, gospodarnosti, zmožnosti in učinkovitosti, vzajemnosti in kratkoročnih uspehih, manj pa po drugih sestavinah, ki danes še prevladujejo, morda tudi zaradi iracionalnih in trenutnih razlogov. Najbolj bistveno pa je to, da »učinkovito nadzorstvo zahteva visoko stopnjo ustreznosti, zasebnih spodbud in skupinskih (družbenih) ciljev in da so »urejevalni mehanizmi, norme ali vedenjska pravila široko sprejeti in ustvarjajo v določenih stopnjah temelj za osebno identifikiranje«.⁴³ Naša sedanja politika računa z istovrstnostjo ciljev, vprašanje je le, ali bodo družbene razmere ustrezale osebni motiviranosti ljudi za upoštevanje splošnih družbenih hotenj; le-ta naj bi bila (glede na delegatska načela vodenja družbe) izraz večine ali ureditev samoupravnih interesnih skupnosti.

Ob takih izhodiščih se ni več mogoče opirati samo na vsemogočnost nadzorstva in prava, marveč je čim več pričakovati od nejuridičnega nadzorovanja vedenja, ki ga lahko opravljajo

⁴² Glej tudi Szabo, referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu v Beogradu, s. 34.

⁴³ Scott-Scott, s. 104.

predvsem primarne nadzorne skupine v družini, šoli, na delovnem mestu, v krajevni skupnosti, družbeno-politični organizaciji in sploh povsod tam, kjer posameznik stopa v razmerje z drugimi zaradi združevanja svojih interesov in dela (ali tudi zabave in razvedrila). Take skupine lahko neposredno korigirajo vedenje in ga sankcionirajo z družbeno sprejemljivimi nepravnimi ukrepi (to se sicer dogaja že od nekdaj, toda bolj spontano in neorganizirano). Od stopnje kultiviranosti in civilizacije, družbene zavesti in zrelosti družbenega okolja pa je nato odvisnoboljševalno delovanje; ki ne bi smelo vsebovati sovražstva in maščevalnosti, kaznivalnosti in surovosti, brezobzirnosti in mečlovečnosti itd.

Že zdaj se pri nas zunanji institucionaliziranega formalnega družbenega nadzorstva kažejo potrebe po javnem interesu in odgovornosti za odklonskost, oblikujejo se misli in metode za ravnanje z devianti (toda še vedno ob glavni vlogi državnih organov) in ustrezno ravnanje s pojavi; pri tem je računati, da ne bo ostalo samo pri zastavljenem. To še ne odseva potrebne družbene permisivnosti do deviantov, zlasti storilcev drobnih in bolj po naključju storjenih kaznivih dejanj, ki so v večini (predvsem mladi ljudje in nižje družbene plasti). To pa bi lahko pomenilo, da se »začenja postopoma razvijati proces preseganja prvin državnega pregona in prisile z zamenjavo kazenskih ukrepov z ukrepi družbene sile, družbene vzgoje in vpliva«. ⁴⁴

Odklonskost je torej družbeni problem. Formalno nadzorstvo z ustanovami za resocializacijo naj bi se čedalje bolj ukvarjalo z bolj kritičnimi problemi in nevarnejšimi storilci, skupnost in njene nedržavne organizacije pa naj bi iskale najrazličnejše možnosti za meddržavno, nepravno, toda ustrezno nadzorovanje,boljševanje in spreminjanje vedenja, predvsem z nejuridičnimi posegi.

5. Samoupravni nadzorni mehanizmi

Samoupravnemu socializmu v primerjavi z ustreznimi oziroma podobnimi ureditvami drugje po svetu najbolj uspeva reševati vprašanja družbenega nadzorstva in nadzornih mehanizmov (predvsem neformalnih), in sicer tako, da se poleg državnih organov še posebej tudi ustanavlja jo razne ustanove družbene samozaščite. Res je, da pri tem ne gre še toliko za zmanjšanje vloge

ustreznega državnega aparata (vsaj za zdaj še ne), temveč se s samoupravno ideologijo in družbeno prakso ustvarjajo možnosti za širše angažiranje družbe pri zmanjševanju odklonskosti. Samoupravljanje že po svoji naravi in družbeni vlogi kot sredstvo za uresničevanje interesov ljudskih množic ne bi moglo shajati pri zagotavljanju dobrine varnosti samo s klasičnimi državnimi organi. Le-ti povsod po svetu, ne glede na družbeno ureditev, podobno opravljajo svojo vlogo; različna je njihova razredna določnost, medtem ko njihovo delovanje povsod temelji na pravu in prisili.

Samoupravni nadzorni mehanizmi (danes se pri nas omenjajo sodišča združenega dela, arbitraže, razsodišča, poravnalni sveti in druga samoupravna sodišča, delavsko nadzorstvo, družbeni pravobranilec samoupravljanja itd.) svojih nalog ne bi smeli opravljati s podobnimi sredstvi in metodami, kot to delajo ustrezni državni organi že od nekdaj in se njihovo delovanje kljub družbenim spremembam (čeprav revolucijam) ni bistveno spremenilo. V samoupravnem nadzorstvu gre v bistvu za deprofesionalizacijo pri ravnanju z odklonskostjo in za paraprofesionalno delo pri najrazličnejših škodljivih pojavih; to lahko pomeni tudi podružbljanje funkcij države na nekaterih področjih, pri čemer se mora prejšnja dejavnost opravljati z drugačnimi sredstvi in metodami, toda z boljšimi izidi. Udeležba ljudi v nadzorstvu »postaja široko zastopano geslo časa, del načrta za preureditev družbe«. ⁴⁵ To pa pomeni, da naj bi samoupravni nadzorni mehanizmi, na podlagi samoupravljanja torej sami in brez državnih organov, opravljali čedalje več nalog nadzorstva in spreminjanja vedenja ljudi, všteti njihovo »boljševanje«.

Pri tem gre torej za nove oblike nadzorstva tako po subjektih kot po pomenu in domnevati je, da so sedanje misli šele začetek ustvarjalnega oblikovanja in razvijanja nedržavnih nadzornih mehanizmov, to mora pripeljati do postopne deetatizacije in zmanjševanje državne sile pri morebitnem spreminjanju vedenja deviantov. Samoupravno nadzorstvo s samonadzorstvom kot posledico višje stopnje zavesti in morale omogoča dekriminilizacijo in depenalizacijo določnega števila dejanj z neznatnejšo družbeno nevarnostjo in naravna mobilnost, ostrino in strogost formalnega državnega nadzorstva predvsem na zapletenejše in nevarnejše družbene probleme in odklonskost.

⁴⁴ Bačić, JRKKP 1972/1, s. 31.

⁴⁵ Pečurlić, s. 26.

6. Obseg nadzorstva po kakovosti in količini

Pri vsem tem se torej postavlja vprašanje kakšno formalno oziroma državno nadzorstvo oblikovati, če naj bi precejšen del deviantov, vsaj z manjšo družbeno nevarnostjo, tako ali drugače obravnavali samoupravni nadzorni mehanizmi in morebitne samoupravne interesne in druge neformalne organizacije za nejuridične popravke vedenja? Najbrž ni pričakovati, da bi družba lahko obstajala brez policije, sodnije in zaporov. Vendar se ob zmanjšanju sile in omejevanju od države določenega prava, z naraščanjem psiholoških in družbenih samoupravnih ukrepov nekazenske narave⁴⁶ in sploh najrazličnejših posegov, ki bi omejevali socialne, gospodarske, kulturne, zdravstvene in druge okoliščine za nastajanje odklonskosti (pri tem se je treba zavedati, da ima odklonskost lahko tudi pozitivno družbeno vlogo), začena razmišljanje o številu, opremljenosti, policiem pripravljanju, stroških, obsegu, stopnjah, količinami in naravi podatkov itd. nujno potrebnega državnega nadzorstva.

Le-to naj bi bilo glede na resolucijo X. kongresa ZKJ »strokovno, kadrovisko, materialno in organizacijsko usposobljeno« ter »idejno-politično usmerjeno«, da bo »opravljalo učinkovit nadzor nad spoštovanjem ustavnosti in zakonitosti«. ⁴⁷ To pa najbrž ne pomeni, da ne bi moglo biti drugačno in bolj prilagojeno tistim družbenim spremembam, ki jim organi pregona doslej vedno prepočasi ali težko sledijo (ali pa le nekateri bolj, drugi manj, odvisno od vplivov politične moči nanje in od zavesti, ki jim jo oblikuje tudi pravo, po katerem se ravna).

Vsekakor naj bi bili s političnimi strukturami bolj soodgovorni za družbeno pogojene pojave in za opuščanje potrebne doslednosti pri zagotavljanju dobrine varnosti. Poudariti gre predvsem javno odgovornost, preseganje zaprtosti, pa tudi potrebo po učinkovitosti, visoki strokovnosti, analitični zmožnosti pri ocenah svoje vloge v družbi, pri vsakem dogodku, stopnji razvoja ali trenutka. Tako občutljiv državni organ ne more obstajati brez znanstvenega raziskovalnega dela in ne brez razvojnih in eksperimentalnih dejavnosti, od patroljne službe (v varnostnem okolju) do najrazličnejših postopkov resocializacije, v

⁴⁶ O tem je bilo dosti govora na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu v Beogradu v sekciji za vrednotenje kriminalne politike; zlasti sovjetski udeleženci so imeli dokaj izdelane tovrstne koncepte.

⁴⁷ Iz resolucij X. kongresa ZKJ, Komunist, 3. 6. 1974, s. 12 in 13.

kazenskih zavodih ali postpenalni pomoči. Delovanje nadzorstva gre vedno usklajevati s splošnim vsedržavnim predvidevanjem in načrtovanjem. Če gre preprečevanje predvsem samoupravnim nadzornim mehanizmom ter nekaterim poklicnim in laičnim meddržavnim ustanovam in skupinam, potem formalnemu nadzorstvu ostaja bolj vloga pregona v res potrebnih primerih in odkrivanje pojavov z nizko »vidnostjo«, kar zahteva posebne prijeme, korekcijo težko popravljivih oziroma varstvo skupnosti pred nevarnimi storilci in ponavljalci.

Sklep

Najbrž ni v interesu nobene demokratične družbene ureditve, da bi krepila samo formalno nadzorstvo, ne da bi pri tem skušala še kako drugače doseči izboljšanje zakonitosti in pravičnosti in sploh dobrine varnosti. Ker je (formalno) nadzorstvo del politične ureditve, je to nadzorstvo tudi merilo za vrednotenje družbene ureditve, posebno glede na to, koga varuje in zoper koga je naravnano. Na to kažejo predvsem tisti, ki najpogosteje prihajajo z njim v stik kot njegovi klienti in ki se kažejo kot najpogostejši uporabniki storitev države glede spreminjanja njihovega vedenja.

Vsodržavna strategija kriminalne politike (pri tem je mišljena tudi družbena samozaščita), ki ni oprta na raziskave, najbrž ni zmožna ustvarjati racionalnih programov za omejevanje odklonskosti, še zlasti ne, če se tudi odklonskost sankcionira iracionalno, po zgledih od drugod ali pod vtisi trenutnih dogodkov. Potrebno je torej dolgoročno načrtovanje, všteti domiselno predvidevanje, upoštevano v načrtovanju splošnega vsedržavnega razvoja. To pomeni, da je treba poleg odklonskosti proučevati zlasti politiko njenega omejevanja, všteti vse tiste družbene mehanizme, ki so (ali bodo) na voljo za to dejavnost.⁴⁸

Novo tehnike nadzorovanja in morebitnega spreminjanja vedenja ne bi smele iti v škodo zasebnosti in svoboščin, kljub pričakovanju večje učinkovitosti pravosodja in varstva družbe (skupnosti) pred odklonskimi posamezniki.

Potreben je tudi skladen nastop raznih organov nadzorstva s skupnimi družbenimi cilji in izhodišči; ti že zdaj izhajajo iz listin političnih

⁴⁸ V razvitih državah daje industrija 3 % celotnega dohodka za raziskave, v pravosodju pa okoli 1 %. Zanimivo bi bilo ugotoviti, koliko znaša to pri nas.

organizacij, ki se potegujejo za zmanjševanje prisile, za deetatizacijo in za spreminjanje vedenja z neprisilnimi in bolj sprejemljivimi sredstvi.

Razvijanje moralne odgovornosti, zmožnosti samonadzorovanja ter preprečevalnih dejavnosti postaja uresničljivo in nezamenljivo dopolnilo državnega nadzorstva; temu kaže polagoma omejevanje njegove zmogljivosti, odvisno od notranjega in zunanjega položaja.

Socialistična samoupravna razmerja med ljudmi (ter med njimi in državo) so tudi merilo za njihovo »moč, svobodo in nadzor lastne osebnosti in usode«. ⁴⁹ Razmerja so tem ustrežnejša, čim boljše je samoupravljanje (in vpliv posameznika v njem); le-to naj bi bilo čedalje bolj zmožno z lastnimi močmi in brez posegov države uravnavati vedenje ljudi v sporazumno sožitje vseh.

UPORABLJENA LITERATURA

1. Alderson-Stead: **The Police We Deserve**, London 1973, 158 strani.
2. Bačić, Franjo: Granice represije u svijetlu kriminalne politike našeg socijalističkog društva, Referat na XI. posvetovanju Jugoslovanskega društva za kazensko pravo in kriminologijo, Pulj 1973.
3. Bačić, Franjo: O društvenoj samozaštiti u našoj kriminalnoj politici i krivičnom pravu, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, 10/1972/1, s. 22—37.
4. Begelman, D. A.: Ethical Issues in Behavioral Control, **Mental Health Digest**, 1973/10, s. 44—47.
5. Blumstein A. - Cohen J.: A Theory of the Stability of Punishment, **The Journal of Criminal Law and Criminology**, 64/1973/2, s. 198—207.
6. Blumstein-Larson: Models of a Total Criminal Justice System, **Operations Research**, March-April 1969, s. 199—232.
7. Boydell-Connidis: The Administration of Criminal Justice: Continuity Versus Conflict, **Canadian Journal of Criminology and Corrections**, 16/1974/1, s. 14—34.
8. Brillon, Yver: Prévention de crime et planification, **Revue internationale de criminologie et de police technique**, 26/1973/4, s. 372—378.
9. Carter et al.: The System Rate Approach to Description and Evaluation of Criminal Justice Systems, **Criminology**, 11/1974/4, s. 462—483.
10. Clear Val-Clear Scott: Horizons in the Criminal Justice System, **Crime and Delinquency**, 20/1974/1, s. 25—32.
11. Clinard- Marshall: **Anomie and Deviant Behavior**, London 1964, 324 strani.
12. Cole, George, F.: **Politics and Administration of Justice**, London 1973, 234 strani.
13. Hartt, E. P.: Some Thoughts on the Criminal Law and the Future, **The Canadian Bar Review**, 501/1973/1, s. 59—70.
14. Inciardi, James, A.: Visibility, Societal Reaction and Criminal Behavior: **Criminology**, 10/1972/2, s. 217—230.
15. Klein et al.: System Rates: An Approach to Comprehensive Criminal Justice Planning, **Crime and Delinquency**, 17/1971/4, s. 355—372.
16. Kudrjavcev, V. N.: Krivično pravosudje i efikasnost borbe protiv kriminaliteta, Referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu v Beogradu, september 1973.
17. Laković, Novak: Reforma pravosudja in društvena disciplina, **Pravni zbornik**, 22/1973/3 s. 51—57.
18. Landreville-Normandeaurecenzija: The Criminal in Canadian Society... **Canadian Journal of Criminology and Corrections**, 16/1974/2, 198—204.
19. Lopez-Rey, Manuel: Kriminalitet i kazneni sistem, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, 10/1972/1, s. 5—21.
20. Marina, Panta: Politika gonjenja i granice represije, referat na XI. posvetovanju Jugoslovanskega društva za kazensko pravo i kriminologijo, Pulj 1973.
21. Miller, Walter B.: Ideology and Criminal Justice Policy: Some Current Issues, **The Journal of Criminal Law and Criminology**, 64/1973/2, s. 141 do 162.
22. Najman, Velizar N.: **Sociopatologija u socijalističkom društvu**, Beograd 1974, 248 strani.
23. Osnutek resolucije VII. kongresa ZKJ, **Komunist**, 18. 1. 1974, 39 strani.
24. Pavičević Vuko: Temeljna načela socialistične morale, **Teorija in praksa**, 11/1974/4, s. 407—426.
25. Pečujlić, Miroslav: **Budućnost koja je počela**, Beograd, 149 strani.
26. Perenič, Anton: Funkcija prava v moderni družbi, **Zbornik znanstvenih razprav pravne fakultete v Ljubljani, Ljubljana**, 35/1972, s. 237—259.
27. Peters, Dorothee: **Richter im Dienst der Macht**, Stuttgart, 1973, 189 strani.
28. Resolucije X. kongresa ZKJ, **Komunist**, 3. junij 1974, 64 strani.
29. Rock, Paul: The Sociology of Deviancy and Conceptions of Moral Order, **The British Journal of Criminology**, 14/1974/2, s. 139—149.
30. Schur, Edwin M.: **Our Criminal Society**, 1969, 244 strani.
31. Scott, John, Paul-Scott Sarah, F.: **Social Control and Social Change**, Chicago, 1971, 237 strani.
32. Stanković, Jugoslav: Moral kao normativni izraz samoupravnega regulisanja odgovornosti, **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, 8/1970/2, s. 255—262.
33. Szabo, Denis: Evaluacija sistema kriminalne politike, referat na VII. mednarodnem kriminološkem kongresu, Beograd, september 1973, 49 strani.
34. **Task Force Report: Science and Technology**, Washington 1967, 228 strani.
35. **The Challenge of Crime in a Free Society**, Washington 1967, 267 strani.

⁴⁹ Thrall-Starr, s. 33.

36. Thompson, T. N.: The Criminal Justice System: A View from the Outside. *Crime and Delinquency*, 18/1972/1, s. 23—29.
37. Thrall, Starr-editors: *Technology, Power and Social Change*, 1972, Lexington, 169 strani.
38. Trajković, Josip: Društvena uloga i značaj pravosudne funkcije, *Pravni život*, 21/1972/12, s. 130 do 138.
39. Vodopivec, Katja: Društveni razvoj i krivično pravo, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, 12/1974/1, s. 1—12.
40. Wellford, Charles F.: Deterrence: Issues and Methodologies in the Analysis of the Impact of Legal Threat in Crime Control, *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 65/1974/1, s. 117 do 122.
41. Wolfgang, Marvin E.: Making the Criminal Justice System Accountable, *Crime and Delinquency*, 18/1972/1, s. 15—22.
42. Zečević, Milan: Radnička kontrola i pitanja odgovornosti u uslovima samoupravljanja, *Pravni život*, 22/1973/4, s. 3—10.

UDC 351.74:351.87:343.8

The Present and the Future Problems of Formal Social Control

Pečar, dr. Janez, Senior Scientific Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

The roles of the agencies of social control attract more and more interest in the modern societies regardless of their political structure.

Today, special attention is paid to the aim and acceptability as well as to the means and efficiency the control is carried out with. As far as the various influences upon social control are concerned, the article deals with the following questions: the policy of a given time period, social sciences, technological revolution, the public and the ability of social control agencies to act according to their own evaluations. During the future development of self-government much is expected from the »social self-protection« in Yugoslavia, change if this is accompanied with a change in people's behaviour. This

kind of control opens important new field of control to be carried out whether within the state or by the non'-state agencies, taking into account their capacity and selectivity.

In the future, the social control agencies will be faced with the problem of protecting new values — while the concepts of freedom and coercion may change. Besides, the possibilities of new ways of influencing people's behaviour in non-repressive ways should not be overlooked. This probably requires a new ideology of control, a different orientation as to both, quantity and quality. In Yugoslavia the emphasis should be upon the self-government control mechanisms.